



**THE IMPORTANCE OF CONCEPTUAL FIELD DICTIONARIES IN
LANGUAGE TEACHING AND TRAINING**

**DİL EĞİTİMİNDE VE ÖĞRETİMİNDE KAVRAM ALANI SÖZLÜKLERİNİN
ÖNEMİ ¹**

Servet KARÇIĞA ²

ABSTRACT

Linguistic studies in modern sense start with Ferdinand de Saussure as a different discipline. Linguistic values concept that was put forward by Saussure in his work *General Linguistic Courses* expedites meaning studies in structural linguistics. Value concept which is an element of meaning in terms of conceptual aspect was developed by German Jost Trier as a field theory and this theory gives acceleration to semantics which is defined as Linguistic's poor relative. Conceptual field can be defined as a linguistic field which comprises of words that are close one another, have a common relationship or complement each other. Conceptual field plays an important role in learning the meaning of a word or teaching it. Because for those who do not know the words that belong to the same conceptual field there occur an uncertainty and as a result of this, words lose their effect. Furthermore, the words in the same conceptual field form a lingual field and thanks to this lingual field world-views of societies are understood much more clearly. In other words, how the societies think is equivalent to their point of view related to the concepts. For this and similar reasons it becomes more of an issue in teaching and learning that a language has conceptual field dictionaries. In this work, firstly it will be clarified how the Conceptual Field Theory existed and developed and also it will be explained what Conceptual Field Dictionary means in the frame of lexicography. Lastly, the situation of Turkish language in the frame of Conceptual Field Lexicography will be evaluated and the importance of Conceptual Field Dictionaries in Turkish learning and teaching will be mentioned.

Key Words: Language Teaching, Language Training, Conceptual Field, Conceptual Field Dictionary

ÖZET

Dilbilim çalışmaları modern anlamda, ayrı bir disiplin olarak, Ferdinand de Saussure'le başlar. Saussure'ün Genel Dilbilimi Dersleri adlı yapıtında ortaya koyduğu kavramsal yönü bakımından dilsel değerler görüşü yapısal dilbiliminde anlam çalışmalarını hızlandırır. Kavramsal yönü bakımından anlamın bir ögesi olan değer anlayışı, Alman dilbilimci Jost Trier tarafından kavram alanı (alan kuramı) olarak geliştirilir; bu kuram, dilbiliminin yoksul akrabası olarak tanımlanan anlambilim çalışmalarına ivme kazandırır. Birbirine yakın olan, aralarında ortak bir bağ bulunan ve anlam yönüyle birbirlerini tamamlayan kelimelerin oluşturduğu dilsel alana kavram alanı denilebilir. Bir kelimenin anlamının öğrenmesinde ve öğretilmesinde kavram alanının rolü büyüktür. Çünkü aynı kavram alanına ait kelimeleri bilmeyen için o kelimelerin manalarında bir belirsizlik oluşur ve bu belirsizlikle anlatımda kelimeler tesirini yitirir. Ayrıca aynı kavram alanı içinde olan kelimeler bir dilsel alan oluşturur ve bu dilsel alan sayesinde toplumların dünya görüşü daha net anlaşılır. Diğer bir tabirle toplumların nasıl düşündükleri onların kavramlara bakış açısıyla eşdeğerdir. Bu ve benzeri nedenlerden bir dilin kavram alanı sözlüklerinin olması hem dil eğitiminde hem de dil öğretiminde önem arz etmektedir. Bu çalışmada, öncelikle, kavram alanı kuramının nasıl ortaya çıktığı ve geliştirildiği ortaya konulacak; sözlükçülük geleneği içinde kavram alanı sözlüğünün ne olduğu anlatılacaktır. Son olarak da kavram alanı sözlükçülüğünde Türk dilinin durumu değerlendirilecek; Türkçe eğitiminde ve öğretiminde kavram alanı sözlüklerinin öneminden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dil Eğitimi, Dil Öğretimi, Kavram Alanı, Kavram Alanı Sözlüğü

¹ Bu çalışma Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi tarafından düzenlenen "1. Uluslararası Dil Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu'nda" sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Arş. Gör. Murat Hüdavendigar Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, servet.karciga@mhu.edu.tr

1. GİRİŞ

İnsanların bir kavrama bakış açısı o kavramın hangi kelimelerle ifade edildiğiyle doğrudan orantılıdır. Bu nedenle kavram üzerine yapılan çalışmalar söz konusu olduğu dil kadar o dili konuşan insanların kültürleri ve dünya görüşleri hakkında önemli bilgiler verir. Kavram, Türkçe sözlükte, bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı olarak tanımlanır. (TDK, 2011: 1358) Dil bilimi sözlüğünde kavram, ortak özellikler taşıyan bir dizi olgu, varlık ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam içeren, değişik deneyimlere uygun düşen, dilsel kökenli her türlü tasarım, düşünüş, imge; bir nesne, varlık ya da oluşun anlaksal imgesi; gösterilen anlamlarına gelir. (Vardar, 2007: 132) Dünyaya ilişkin bilgilerimiz uzun süreli bellekte depolanmış durumdadır ve bu bilgi hem ulumsal hem de bireyseldir. (Toklu, 2013: 94) Bellekte örgütlenerek kodlanan ve ortak özellikleri olan bir kavram tanımlarken veya kavramın farklı özellikleri açıklanırken çoğu zaman başka kavramlardan yararlanır. Örneğin, 'mensur şiir' kavramı belleğe nesir, nazım, seci, edebiyat gibi kavramlarla ilişkilendirilerek kodlanır ve bu sayede insan zihninde var olan yeti, dünyadaki nesnelere sınıflandırmayı genel kavramlara ulaşmayı sağlar. (Aksan, 2009: 40) Bu bilgiler ışığında, kavramın iki işlevi olduğundan söz edilebilir. Kavramın birinci işlevi kavramların dünyayı kavranabilir birimlere bölerek bilişsel ekonomiyi beslemesidir. Kavramın ikinci büyük işlevi ise henüz algılanmamış bilgiyi tahmin etmemize izin vermesidir. Durum böyle olmasaydı, karşılaştığımız her nesneyi farklı bir sözcükle tanımlamamız gerekecekti ki bu da bir dilin söz varlığını dev boyutlara taşıyacaktı. (Atkinson ve dğ., 2002: 307) Bu ve benzeri nedenler, dil ediniminde kavram öğretimi önemli kılmaktadır.

Eğitim terimleri sözlüğünde eğitim, "Yeni kuşakların, toplum yaşayışında yerlerini almak için hazırlanırken, gerekli bilgi, beceri ve anlayışlar elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme etkinliği. 2. Önceden saptanmış amaçlara göre insanların davranımlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizgesi. 3. Belli bir konuda, bir bilgi ya da bilim dalında yetiştirme ve geliştirme. 4. Her kuşağa, geçmişin bilgi ve deneylerini düzenli bir biçimde aktarma ya da kazandırma işi. 5. Eğitim ruhbilimi, eğitim felsefesi, eğitim tarihi, öğretim programları, özel ve genel öğretim yöntemleri, öğretim teknikleri, yönetim, denetim vb. eğitim ' ve öğretim alanlarını kapsamak üzere öğretmen, yönetici ve eğitim uzmanı yetiştirmek amacıyla ilgililer için düzenlenen bütün kurslara ve bu kurslarla ilgili bilimsel çalışmalara verilen genel ad. 6. Eğitbilim." anlamlarına gelir. Aynı sözlükte öğretim ise "Belli bir amaca göre gereken şeyleri öğretme işi. 2. Bir eğitim kurumunda bir küme öğrenciye belli dal ya da konularda bilgi verme. 3. Öğrenmeyi kolaylaştıracak etkinlikleri düzenleme, gereçleri sağlama ve kılavuzluk etme eylemi." anlamlarına gelir. (TDK 1974) eğitimin ve öğretimin tanımları göz önünde bulundurulduğunda kavramların öğreniminde dışarıdan bir müdahalenin olması gerektiği aşikârdır. Bir kişinin nesnelere veya olayları bir sınıfa koyabilme ve bu sınıfa bir bütün olarak tepkide bulunabilme durumunu kavram öğrenme olarak Gange'den aktaran Mehmet Özyürek için kavramların öğrenilmesini etkileyen iki özellik vardır.

1. Kavramların yapısına ilişkin özellikler: a. Kavramın kurallarının yapısı b. Kavramın ilişkili ve ilişkili nitelikleri c. Kavram taksonomisi gibi özellikler kavram öğrenmeyi etkilemektedir.

2. Kavramın sunulmasına ilişkin özellikler: a. Kavramın olumlu ve olumsuz örnekleri b. Örneklerin sırası c. Örneklerin benzerliği d. Açık anlatımla ya da yaratıcı yöntemle sunma gibi kavramın sulmasıyla ilişkili özellikler kavram öğrenmede etkili olmaktadır. (Özyürek, 1984: 349-350)

Kavram gelişiminde gruplama, genelleme, ayırma ve tanımlama olmak üzere dört zihinsel süreç vardır. Gruplama, bireylerin izlenimleri ve gözlemleri sonucu oluşur. Gruplama sürecinde bireyler, gelişim düzeylerine göre gruplamalar yaparak çevrelerinde gözlemledikleri obje ve olayları zihinlerine yerleştirerek gruplama yaparlar. (Malatyalı, Yılmaz, 2010: 323) kavram gelişiminde genelleme, varlıkları ortak özelliklerine göre bir grupta toplama sürecidir. (Kılınç, 2007: 27) İsminden de anlaşıldığı üzere ayırma sürecinde kavramların birbirine benzemeyen farklı özelliklerinden yararlanılır. Kavram öğrenmede önemli bir yer tutan kavramın ayırt edici ve ayırt edici olmayan özellikleri ile örnek olan ve olmayanları, aslında kavram öğreniminde temelini oluşturmaktadır. (Kılıç, 2008: 225) Kavram gelişimindeki son süreç tanımlamadır. Tanımlamada kavramın ne olduğunun cevabı vardır.

Kavram öğretimi sürecinde önemli noktalardan biri, kavram öğretiminin sözcük öğretimi ile ilişkisidir. Sözcük öğretimi kavram öğretimi sürecini tanımlayan, öğrenilmesi beklenen kavramı somutlaştıran bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. (Gündoğdu, 2012: 33) Kavram öğretiminin birçok yolu ve yöntemi vardır. Tümevarım, tümdengelim, alt anlamlılık (hyponymy) , üst anlamlılık, kavram haritaları 'örümcek ağı, zincir, hiyerarşik, balık kılıcı, sıklık (frequency) ve kavram alanı sözlükleri. Kavram alanı sözlükleri bir dile bütüncül bakma ve o dili konuşan insanların kültürlerini yansıtmaya özelliği yönüyle diğer yöntemlerden ayrılır.

2. KAVRAM ALANI

Kavram alanı sözlüğünün ne olduğunu açıklamadan evvel kavram alanı kuramının ne olduğu ve bu kuramın hangi aşamalardan geçerek günümüze nasıl geldiğini bilmek çalışmayı daha anlaşılır kılacaktır. Kavram alanı kuramını Jost Trier, Ferdinand de Saussure'ün Genel Dilbilim Dersleri kitabında bahsettiği değer anlayışından hareketle geliştirir. Saussure'ün değer anlayışında sözcüğün içeriği, ancak kendi dışındaki öğelerin yardımıyla gerçekten belirlenebilir ve aynı dil içinde, yakın kavramlar belirten bütün sözcükler karşılıklı olarak birbirini sınırlandırır. (Saussure, 1998:169) Bir kavramın gerçek anlamda bilinebilmesi ve anlaşılabilmesi için kavramın hangi kelimelerle ilgi içinde olduğu bilinmesi gerekir. Trier'in anlayışına göre de kelime alanını, kelime grubunu, kelime örtüsünü mozaik misali meydana getiren tek tek kelimeler- sayıları ve işgal ettikleri yer manasında- kavram blokunun hudutlarını teşkil eder ve onu bölümler. (Trier, 1969:1) Kavramlar zihinde guruplanırken, genellenirken, farklı özellikleriyle diğer kavramlardan ayrılırken ve tanımlanırken kendi içinde yatay ve dikey bir alan oluşturur. Dil biliminde bu alana kavram alanı denir. Kavram alanı, o kavrama yakın, komşu kelimelerle kendisini oluşturan alt anlamlı kelimelerin toplamından oluşur.

Kavram alanı kuramı hakkında araştırmalar yapan diğer bir Alman dil bilimcisi Leo Weisgerber'dir. Weisgerber' göre " insanın hayat alanı bütün olarak her dili zihnen kaplar ve bölümlere ayrılır. Bu dünya görüşünün organik yapısında her tali alan bütünden ayrılıp organlaşır ve komşu alanların bir araya gelmesiyle hudutlanır. (Weisgerber, 1968: 20) Weisgerber, dış dünyanın gerçekleri ile iç dünyanın yani zihni faaliyetlerin bir araya gelerek oluşturduğu alanı "dil ara dünyası" olarak nitelendirir. (Weisgerber, 1968: 13) Bu dil ara dünyasında milletlerin bir kavrama bakış açısını görmek mümkündür. Bu dil ara dünyasında bir kavram anlamsal olarak kendi alanına giren eş anlamlı, yakın anlamlı, zıt anlamlı kelimelerle o kavram içinde yer alan alt anlamlı kelimelerin toplamıyla uzuvlaşır. Bu nedenle bir kavram, kendi kavram alanını oluşturan kelimelerle gerçek anlamda anlaşılabilir.

Alman dil bilimcilerinden sonra kavram alanlarının belirlemede toplumsal etkenlere ve ölçütlere başlıca yeri veren Georges Matoré geliştirdiği yöntem ve uygulamalarıyla kurama yepyeni bir kimlik kazandırmıştır. (Vardar, Araklı, 2001: 169) Matoré'ye göre kavram alanları incelemeleri sadece sözlük içerikli olmamalıdır. Toplumsal leksikolojiden hareket eden Matoré, temel yasalarını toplumsal ölçütler ve yapısal ilkelerden oluşturur ve kavramların eşzamanlı olarak incelenmesi için de şu önerilerde bulunur:

1. Kelime bağlı bulunduğu öbekten ayrılmamalıdır.
2. Kelimeler içinde yer aldıkları öbekte önemlerine göre sıralanmalıdır.
3. Kelimelerin kurduğu yapı oynaktır; bu oynaklık hem bütünde hem bütünün öğelerinde görülür.
4. Sınıflandırmaya ve açıklamaya varılmalıdır; kelime hazinesi toplumu yansıttığından, açıklama da ister istemez toplumsal nitelikli olacaktır. (170-171)

Sözlük çalışmalarını sosyolojinin bir disiplini sağlayan G. Matoré de araştırmalarında yapısal dilbilimi yöntemlerini kullanarak kelimelerin bir bütünün parçaları olduğunu söyler. (Bayrav, 1998: 126) Buna göre, bütünün parçası olan kelime ve onun bağlı bulunduğu öbek bir kavram alanı meydana getirir. (Vardar, Araklı 2001: 171) Bu kavram alanı içerisinde yer alan öğelerin bazıları diğerlerinden daha önem arz eder. Matoré önemli olan bu kelimeye "tanık kelime" veya "anahtar kelime" der. Kavram alanı kuramı hakkında araştırmaları olan diğer Fransız dil bilimcisi Pierre Guiraud'dur. Guiraud'a göre kültür ve dil çalışmalarında kavram alanı büyük önem arz etmektedir. Çünkü sözcükler, bir kavram alanını kaplayan "dilsel alan" oluşturur, bir dünya görüşünü dile getirirler. Bu dünya görüşünü ortaya çıkarmamıza yardımcı olurlar. (Guiraud, 1999: 91)

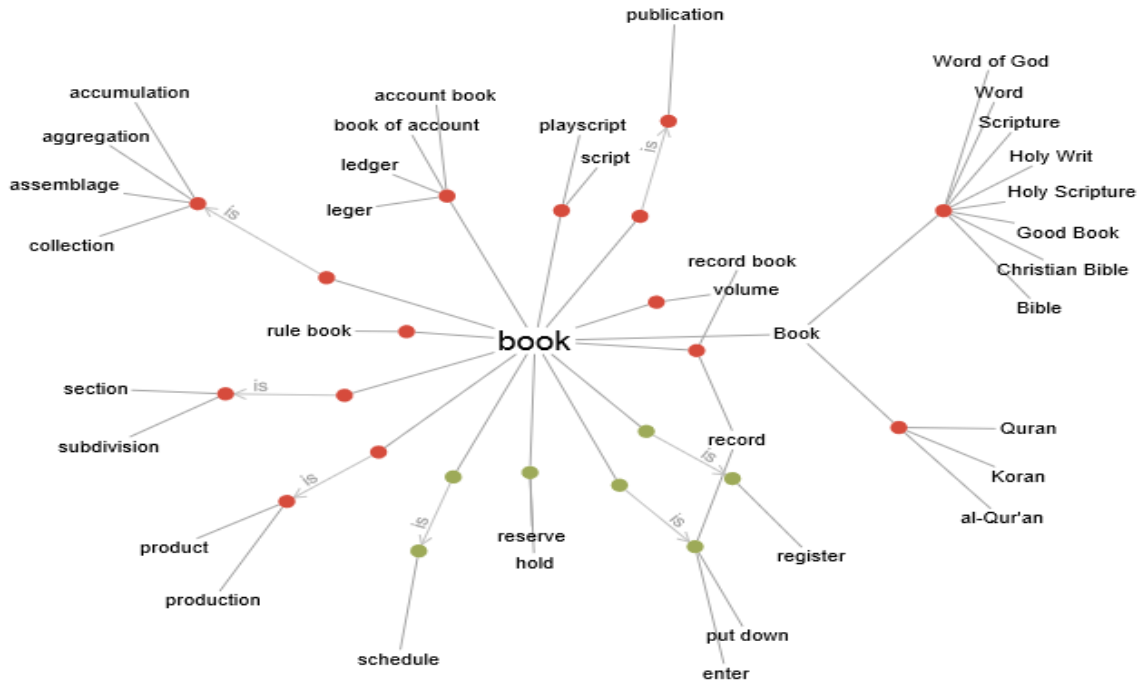
Necip Üçok, kelimeleri düşünme binasının kerpiçleri olarak görür ve bu kelimelerin ilmi bir şekilde tetkik edilmesi gerektiğini söyler. (Üçok, 1947: 67) Bir dile ait kelimelerin araştırılmasındaki birincil kaynaklardan biri o dile ait sözlüklerdir. Sözlükler, bir toplumun belleğidir, dildeki kavramların anlamsal değerlerini ortaya koyabilmekte iyi bir kaynaktır. (Günay, 2007: 33)

3. KAVRAM ALANI SÖZLÜKLERİNİN DİL EĞİTİMİNDE VE ÖĞRETİMİNDEKİ ÖNEMİ

Türkçe Sözlükte, sözlük, bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerde karşılıklarını veren eser, lügat olarak tanımlanır. (TDK, 2011: 2157) Nadir İlhan'a göre sözlük, bir veya birden fazla dilin kelimelerinin bütünü veya bir bölümünü, genel amaçlı veya özel amaçlı olarak içeren, anlam, açıklama ve örnekleriyle ortaya koyan ve daha çok alfabetik olarak düzenlenmiş eserlerin genel adıdır. (İlhan, 2007: 15) Ahmet Kocaman, Doğan Aksan, Nadir İlhan ve Emin Eminoğlu gibi araştırmacıların sözlük, sözlükçülük ve sözlük türleri gibi konuları içeren önemli çalışmaları vardır. Bu çalışmalarda ismi geçen sözlük türlerinden biri de kavram alanı sözlükleridir. Aksan, Abece sırasının temel alınıp alınmamasına göre sözlükleri Abecesel sözlükler ve kavram (ya da kavram alanı) sözlükleri olmak üzere iki grupta inceler. (Aksan, 2009: 76) Kimi dilcilerin adbilimsel (onomasiologique) sözlükler dedikleri bu yapıtlarda temel alınan, bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin sözvarlıklarının kavram alanlarına göre sıralanmasıdır. (77) Kavram alanı sözlüğü sözcükleri yansıttıkları kavramlar ve ait oldukları kavram alanları bakımından sınıflayan, tanımlayan ve açıklayan sözlüklerdir. (Hengirmen, 1999: 246) Türk dili alanında kavram alanı sözlüğü konusunda terim karmaşası yaşanmaktadır. Pelin Kocapınar, "Kavram Sözlükleriyle İlgili Terminoloji üzerine" adlı çalışmasında kavram sözlüklerinin adbilimsel sözlükler, düzensel sözlükler, sistematik sözlükler, konusal sözlükler, konu tasnifli sözlükler, tematik sözlükler, alfabetik olmayan (non-alphabetical), kavramsal (conceptual), ideografik (ideographic), ideolojik (ideological), nosyonel (notional), onomasiolojik (onomasiological), semantik (semantic), sistematik (systematic), tematik (thematic), konusal (topical) sözlük veya thesaurus, leksikon (lexicon) gibi adlarla anıldığını söylemektedir. (Kocapınar, 2014: 745) Kavram sözlükleri tabiri tam anlamıyla kavram alanı sözlükleri tabirini karşılamamaktadır. Çünkü kavram sözlüklerinde kavram alanına girmeden sadece kavramların alfabetik şekilde sıralanması söz konusudur ki nitekim bu isimle anılan ama kavram alanı şekilde oluşturulmayan sözlükler vardır. Yukarıda zikredilen isimler de kavram alanı sözlükleri terimini tam anlamıyla karşılamamaktadır. Bu alanla ilgili bu kadar farklı terimlerin olmasının ve bu alanda birlikteliğin tam anlamıyla sağlanamamasının nedeni Türk dilinin tam anlamıyla böyle bir sözlüğünün olmamasından kaynaklanmaktadır.

Kavram alanı sözlük çalışmaları Araplarda erken dönemlerde başlar. "El-Asma'î'nin Kitâbu'l-İbil (Deve Kitabı), Kitâbu'l-Hayl (At Kitabı), Kitâbu Esmâ'î'l-Vuḥûş ve Sıfâtuhâ (Yabani Hayvan Adları ve Nitelikleri Kitabı), Kitâbu'n-Naḥl (Arı Kitabı), Kitâbu'n-Nebât ve'ş-Şecer (Bitkiler ve Ağaçlar Kitabı) gibi belli konulara ilişkin kitaplar bunlara örnek gösterilebilir. (Subaşı, 2011: 241) Kavram alanı kuramını ortaya çıkaran Jost Trier'in memleketi Almanya'da kavram alanı çalışmaları son derece önemlidir. Bunlardan biri Franz Dornseiff'in "Der Deutsche Wortschatz Nach Sachgruppen" (Kavram Gruplarına Göre Alman Sözvarlığı) adlı eseridir. Dornseiff bu eserinde Alman söz varlığına ait kavramları öncelikle 20 üst başlıkta toplar. Sözlüğün birinci bölümü olan "Zeit" (Zaman) kavramı da Anfangszeit (Başlangıç zamanı) gibi kendi içinde 38 alt başlığa ayrılır. Bu 38 alt başlıkta, her başlığa ait kelimeler kendi içinde kavram alanı oluşturacak şekilde verilir. (Dornseiff, 1959: 13) Batıda kavram alanı kuramı özellikleriyle hazırlanmış elektronik sözlükler oldukça yaygındır. Bu sözlüklerin Türkçe karşılığı görsel sözlüklerdir. Bu sözlüklerde kelimeler, kavram haritası ve örümcek ağı yöntemiyle hazırlanır. Ciddi emek ve yazılım isteyen bu sözlükler erişim kolaylığıyla hem

zamandan tasarruf sağlamakta hem de görsel ve işitsel imkânlarla kişide daha kalıcı bir öğrenmenin yolunu açmaktadır.



Şekil 1: kitap kelimesinin kavram alanı (<http://wordvis.com/>)

Gerçek anlamda, Türk dilinin kavram alanı sözlüğü bulunmamaktadır. Türk dilinde kavram alanına yakın bir çalışma “Kavramlar Dizini” başlığıyla Recai Cin’e aittir. Bu çalışmada Cin, kavram alanı kuralına göre oluşturduğu çalışmasında kavramları sadece dizin olarak vermektedir. Kavramların anlamlarına dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Cin “Kavramlar Dizini” çalışmasında “GELMEK” kelimesinin kavram alanını şu şekilde vermektedir: Gelmek kar. Gitmek; gelmek, çıkagelmek, teşrif etmek, buyurmak, onur vermek, şeref vermek, çatmak, uğramak, damlamak, gözükmek, düşmek, mümkün etmek, bastırmak, dönmek, geri dönmek, avdet etmek, geliş, gelem, avdet, teşrif, gelen, varan (Cin, 1971: 304)

Kavram alanı sözlüğüne yakın bir sözlük çalışması da thesaure sözlükleridir. Thesaure, günümüzde, “öncelikle belirli bir konu alanı için oluşturulan bili-belge yöntemi sistemleri içinde konusu alandaki bilginin tanımlanmasını/ indekslenmesini ve erişimini en etkin düzeyde gerçekleştirebilmek amacıyla kullanılan bir araçtır.” Kavram alanı kuramı ilkelerine yakın bir yöntemle oluşturulan “Türkiye Kadın Thesaurusu Kadın Konulu Kavramlar Dizini ” adlı çalışma, “Genel, Antropoloji, Bilim, Dil/ edebiyat, Din/ dünya görüşü, Dinlenme/ serbest zaman, Eğitim/öğretim, Ekonomi, Hane halkı/ ebeveynlik/ çocuk büyütme, Hukuk, Kadın

çalışmaları, Medya, Psikoloji/ psikanaliz, Sağlık/ beden, Sanat, Siyaset, Sosyal ilişkiler, Yapı/ barınma” üst başlıklarından oluşmaktadır. “Hane halkı/ ebeveynlik/ çocuk büyütme” üst başlığı altında da bu konuyla ilgili kavramlar dizin olarak yer almaktadır.

Aile, Aile içi hiyerarşi, Aile içi ilişkiler, Aile sosyolojisi, Aile tarihi, Ailenin bileşimi, Ailenin toplumla ilişkisi, Ailenin yeniden birleşmesi, Akraba evliliği, Akrabalık yapıları, Alternatif aile halkı, Ana merkezli toplumlar, Analıklar, Anaokulları, Anne çocuk ilişkisi, Anne kız ilişkisi, Anne oğul ilişkisi, Anneanne torun ilişkisi, Anneler, Annelik... (Davaz, Talu, 2009: 172)

Kavram alanı sözlükleri için söylenen terimlerden biri de tematik sözlük kavramıdır. Tematik sözlükler belirli bir konu veya tema etrafında hazırlanmış sözlüklerdir. (Mutlu, 2009: 817) Ne var ki Türk dilinde yayınlanan tematik sözlükler Türk dilinin söz varlığındaki kelimelere nüfuz edemez ve bu alanda yapılan çalışmalar belirli konular etrafında şekillenen ansiklopedilerden ibaret kalır. Türk dilinde bu doğrultuda hazırlanan eserlerden biri “Théma Larousse” ansiklopedisidir. Üst anlamlılıktan alt anlamlılığa doğru bir akışın olduğu bu ansiklopedi; İnsan ve Tarih, Bugünün Dünyası, Bilim ve Teknoloji, Yaşam Bilimleri, Sanat ve Kültür: Dünya, Sanat ve Kültür: Türk- İslam konularında altı ciltten oluşur. Bu eserin beşinci cildi olan “Sanat ve Kültür: Dünya” ansiklopedisi kendi içinde “edebiyat, güzel sanatlar, müzik, dans, sinema ve medya” bölümlerinden oluşur. “Dans” bölümü de kendi içinde “Dansın yapısı, Büyü dansları ve Dinî danslar, Balo, Rönesans dansı, Saray balesi, Tiyatroda ve operada dans, Pantomim-bale, akademi ve dans, Diaghilev ve Rus baleleri, dışavurumcu dans, çağdaş klasik bale, post modern dans” alt başlıklarından oluşur. (Milliyet, 1993-1994) Türk dilinde tematik sözlüğe örnek olabilecek diğer bir yayın “Memo Larousse Genel Görsel ve Tematik Ansiklopedi” eseridir. Dört ciltten oluşan bu eserin konu başlıkları şu şekildedir. Birinci Cilt: Evren ve dünya, hayvanlar ve bitkiler, takvimler, dünya tarihi, dinler mitolojisi; İkinci Cilt: Dünya Halkları ve diller, Dünya Ülkeleri, Dünya Ekonomisi, Uluslararası Örgütler; Üçüncü Cilt: Eserler ve Şaheserler, Keşifler ve İcatlar, İletişim ve Araçları, Formüller; Dördüncü Cilt: Vücut ve Sağlık, Yiyecekler ve Beslenme, Ev Eşyası, Giyim ve Üniformalar, Salon Oyunları, İşaretler ve Anlaşma. (Aydın Kitapları, 1991)

Türk dilinde, ‘Sınıflandırılmış Türk Atasözleri’(Yurtbaşı, 1994) , ve ‘Sınıflandırılmış Kavramlar Sözlüğü (Türkçe Thesaurus)’ (Yurtbaşı, 2013) adlı çalışmalar kavram alanı sözlüklerine benzer yöntemlerle yazılmış eserlerdir. Konularına göre tasnif edilerek yazılan deyimler ve argolarla ilgili sözlükler de bu gruba dâhil edilebilir.

Anlam sözlüğünde bir kelime ele alınıp anlamları gösterilmeye çalışılırken, kavram sözlüğünde, bunun tersine bir yaklaşımla, hangi kelimelerle bir kavramın nasıl ifade edildiği incelenir. (Ülkü, 2011: 266) Bu sayede bir kavram, kendini oluşturan alt ve komşu kelimelerle iyice anlaşılır hale gelir. Ayrıca, bu kavram ya da kavram alanı sözlükleri ya bir dilin içyapısının, anlatım yollarının, inceliklerinin belirlenmesi, gerçeği yansıtmadaki ayrıcalıklarının ortaya konması amacıyla hazırlanır ve dil-düşünce ilişkisinin araştırılmasında, kimi dilbilim konularının aydınlatılmasında yararlı olur; ya da dil akrabalıklarının, geniş anlamdaki adbilim sorunlarının araştırılması ve aydınlatılmasına yardımcı olacak biçimde düzenlenir. (Aksan, 1999: 77)

Başta zikredildiği üzere kavram alanı sözlüklerinin özelliklerinden biri de bir milletin dünya görüşü ve kültürünü yansıtmaları yönüyledir. Arapçada devenin 66 adı vardır. Oysa Türkçede deve için kullanılan kelimeler bir elin parmaklarını geçmez. Eskimo dilinde kar için kullanılan 125 kelime vardır. Türkçede kar için kullanılan kelime bir elin parmaklarını geçmez. Levi-Strauss, dilinde yüzlerce yaprak kelimesi bulunan Afrika dillerinden bahseder. (Bacanlı, 2011: 45) işte, Araplar için devenin, Eskimolar için karın, Amazon da yaşayan insanlar için ağaçların, Türkler için akrabalığın ne derece önemli kavram ya da kavramlar olduğunu kavram alanı sözlükleriyle anlarız. İnsan dili, sadece, anlamları aktarmaya yarayan bir araç olmakla kalmayıp, kendi başına da, o dili kullanan toplumun dünyaya bakış açısını belirten bir örnek olacaktır. Akrabalık bağlantıları açısından dayı, amca, enişte veya yenge, görümce baldız, elti gibi ayrı ayrı sözcüklerle belirtilmiş ilintileri, birer tane sözcüklerle geçiştiren batı dillerinden bazılarını kullanan kimseler, Türkçedeki bu sözcükleri öğrenmekle, kendi dillerindeki bir sözcüğün karşılığını bulmuş olmaktan çok daha öteye, insan arasındaki akrabalık bağlantılarının böylesine işlenmiş olabileceğini öğrenmiş olacaklar. Dünyaya, böyle bir başka açıdan bakmak ise, insan düşüncesine bir esneklik verebilmektedir. (Başkan, 1969: 98) Nitekim Türkçe Sözlükteki akrabalık adlarını önce kavram alanına göre inceleyen ve çalışmasının sonunda akrabalık kavramına giren 287 kelimeyi kavram alanı sözlüğüne örnek olacak şekilde alfabetik veren Selim Emiroğlu, bu yöntemle Türkler için akrabalık kavramının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. (Emiroğlu: 2012) Kavram alanı yöntemiyle yazılan Orhun Yazıtlarında İtaat Kavramı (Çetin, 2009) adlı çalışmada, bağımsızlıklarına düşkün olan Türk milleti için yönetim alanında ve askerî alanda itaat etmenin ne derece önemli olduğu görülmektedir.

Kavram alanı sözlükleri çalışmalarının dil edinimine önemli bir katkısı da kalıcı ve anlamlı öğrenmeyi sağlamasıdır. Burada, kavram alanı sözlüklerinin psikolojide Gestalt'ın bilişsel öğrenme sürecine yaklaştığı söylenebilir. Gestalt'ın benzerlik ve süreklilik ilkesinde bazı duyuşsal özellikler veya belirli bir yönde ilerleyen uyarıcılar her ne kadar parça halinde olsalar da gereken ilgi gösterildiğinde veya şartlar sağlandığında bir bütün olarak algılanır ve böylece bilişsel süreç istenilen yönde tamamlanmış olur. Kelime öğrenimi de bilişsel bir süreçtir ve kelimeye ancak bu bütün münasebeti içinde sahip oluruz. Şayet münferit kelime işaretinin anlaşılması gerekirse, kelime işaret alanı bütün olarak hatırdaki olmalıdır ve münferit kelime işareti alan hatırdaki olması derecesinde anlaşılır, ancak bu bütün içinde ve bütün sayesinde mana ifade eder. Bir kelimenin değeri ancak komşu ve birbirine karşı koyan kelimelerin değerleriyle hudutlanırsa anlaşılır ve ancak bütünün parçası olarak manası vardır. (Trier, 1969: 3-4) Kelimeleri bir bütünün parçası olarak gösteren kavram alanı sözlükleri bu özelliğiyle de dil ediniminde ve kavram öğrenmede önemli bir yere sahiptir.

4. SONUÇ

Kavram alanı sözlüğü çalışmaları hem anadilin hem de yabancı bir dilin edinimini kolaylaştırıcı özelliğiyle dikkat çekmektedir. Bir kavramın alanına ne kadar kelime girdiğini normal bir sözlükten bulmak oldukça zordur. Ayrıca, bulunan bu kelimelere tek tek bakıp anlamlarını öğrenmek, kelimeler arasındaki ilişkiyi kavramak çok zaman alacaktır. Bunun

aksi bir durumunda kavram alanına bakılmaksızın alfabetik sözlükten bakılan her kavram eksik öğrenilecektir. Dil ediniminde, kavram alanı sözlüklerinin önemini, metaforik bir anlatımla, Mevlana'nın Mesnevi'sindeki şu hikayecikle örneklendirebiliriz:

Bir fil karanlık bir ahırda bulunuyordu. Hintliler onu halka göstermek için getirmişlerdi. Fili görmek için karanlık yere birçok kişi toplanmıştı. Karanlıkta fili gözle görme imkânı olmadığı için, herkes ellerini sürüyor, o şekilde onu anlamaya çalışıyordu. Meraklılardan birinin eline filin hortumu geçti. O adam; "Fil bir oluğa benziyor!" dedi. Başka birinin eli filin kulağına dokundu. Fil ona yelpazeye benzer zannını verdi. Birisi elini filin ayağına sürdü. O adam da; "Filin şeklini direk gibi gördüm." dedi. Birisi de elini filin sırtına koyduğu için; "Bu fil taht gibidir." dedi. Böylece herkes filin bir yerine dokundu; neresine dokundu ise, onu nasıl sandı ise, fili ona göre anlatmaya çalıştı. Onların sözleri; dokunuşları, sanışları yüzünden birbirine aykırı düştü. Birisi ona "dal" dedi, öbürü "elif" adını taktı. Eğer onların her birinin elinde mum bulursa idi, sözlerinde ayrılık, aykırılık olmazdı. (Can 2014: 90-91)

Bu hikâyecikteki mumu kavram alanı sözlüklerine benzetebiliriz. Kavram alanı sözlüğü olmaksızın, el yordamıyla, bütün içinde değerlendirilmeyen her bir kavram eksik öğrenilecektir.

Sonuç olarak bir kavram, bir kültürde ne kadar önemliyse o kültürün olduğu dilde o kavrama ilişkin söz varlığı o kadar çok olmaktadır. Bir dilin söz varlığındaki kavramların ne olduğunu, hangi özelliklere sahip olduğunu, kendi alanları içinde hangi kelimeleri barındırdığını veya hangi kelimelere anlamsal yönüyle komşu olduğunu ortaya koyacak çalışmalardan biri kavram alanı sözlükleridir. Bu sözlükler, hem bir dildeki kelimelerin anlam özelliklerini hem de o dili konuşan milletin kültürünü ve dünya görüşünü yansıttığı yönüyle önemlidir. Her ne kadar kavram alanı yöntemiyle yapılmış çalışmalar olsa da Türk dilinin bütün kavramlarını kuşatacak bir şekilde kavram alanı sözlüğünün olmaması büyük bir eksikliklerdir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2009). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Yayınları.
- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK Yayınları.
- Atkinson, R. ve diğerleri. (2002). *Psikolojiye Giriş*, Çev. Yavuz Alogan, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Bacanlı, H. (2011) *Eğitim Psikolojisi açısından Ana Dilin Önemi Yabancı Dilde Eğitim Sempozyum Bildirileri, Tartışmalar*, Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- Başkan, Ö. (1969). *Yabancı Dil Öğretimi İlkeler ve Çözümler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Bayrav, S. (1998). *Yapısal Dilbilim*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Can, Ş. (2014). *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi Üçüncü ve Dördüncü Cilt*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Cin, R. (1971). *Kavramlar Dizini*, 2 Cilt, Ankara: TDK Yayınları
- Çetin, E. (2009). Orhun Yazıtlarında İtaat Kavramı, *Turkish Studies*, Volume 4/ 8, p. 825-837

- Davaz, A., Şeyda T., Ayman Z. (2009). *Türkiye Kadın Thesaurusu Kadın Konulu Kavramlar Dizini*, İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı (KEKBMV).
- Dornseiff, F. (1959). *Der Deutsche Wortschatz Nach Sachgruppen*, Berlin: W. De Gruyter & Co
- Emiroğlu, S. (2012). Türkçe Sözlükteki Akralılık adlarının tasnifi, *Turkish Studies*, Volume 7/4, Fall, p. 1691-1710.
- Guiraud, P. (1999). *Anlambilim, La Sémantique*, Çev. Berke Vardar, İstanbul: Multilingual
- Günay, D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Gündoğdu, A. E. (2012). Türkçe Dersi Öğretim Programının Kavram Öğretimi Açısından İncelenmesi, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl-4, Sayı- 7. S. 31-4.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınevi
- İlhan, N. (2007). *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri*, Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Kılıç, F. (2008). Kavramların Öğretiminde Kavram Analizi Yönteminin Akademik Başarı ve Bilişsel Esnekliğe Etkisi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2 s. 223-238.
- Kılınç, A. (2007). Bir Öğretim Stratejisi Olarak Kavram Haritalarının Kullanımı, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt IV, Sayı: 11, s. 21-48.
- Kitap (book) kavram alanı*, 14. 06. 2015 tarihinde <http://wordvis.com/> adresinden erişildi.
- Kocapınar, P. (2014). Kavram Sözlükleriyle İlgili Terminoloji Üzerine, *Turkish Studies*, Volume 9/9 Summer p. 745-752
- Malatyalı, E., Yılmaz, K., (2010). Yapılandırmacı Öğrenme Sürecinde Kavramlar ve Önemi: Kavramların Pedagogik Açısından İncelenmesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 3 Issue: 14 s. 320-332.
- Memo Larousse Genel Görsel ve Tematik Ansiklopedi (1991) İstanbul: Milliyet Yayınları (Aydın Kitaplar)
- Mevlana, Mesnevi, Şefik Can, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi Üçüncü ve Dördüncü Cilt, Ötüken Neşriyet, İstanbul, 2014
- Mutlu, H. K. (2009). Türkçe Öğretiminde Sözlükçülük Tekniği Açısından Tematik Sözlükler, *Turkish Studies*, Volume 4/4 Summer, p. 814-822.
- Özyürek, M. (1984). Kavram Öğrenme ve Öğretme. *A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*. 16, 2, s.347-366.
- Saussure, F. (2011). *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev. Berke Vardar, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Subaşı, D. A. (2011). Araplarda Sözlükçülük Çalışmaları ve El-Mu'cemu-'Arabiyyul-Esâs'î Adlı Sözlüğün Eleştirisi, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* S. 4, s. 237-250.
- TDK Eğitim Terimleri sözlüğü* (1974). 14.06.2015 tarihinde <http://www.tdk.gov.tr> adresinden erişildi.
- Théma Larousse/ Tematik Ansiklopedi* (1993-1994), İstanbul: Milliyet Yayınları
- Toklu, O. (2013). *Dilbilime Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Trier, J. (1969). *Kelime Alanları ve Kavram Alanları Üzerine*, Çev. Hüseyin Sesli, Erzurum: Atatürk Üniversitesi yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2011). Haz. Şükrü Haluk Akalın ve diğerleri, Ankara: TDK Yayınları.
- Üçok, N. (2004). *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, İstanbul: Multilingual Yayınları.

-
- Ülkü, V. (2011). Almanya'daki Sözlükçülük ve Sözlükler, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* S. 4, s. 259-279
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Vardar, B., Araklı, B., Tunçdoğan, T. (2011). "Semantik Akımları" *Dil ve Düşünce*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Weisgerber, L. (1968). *Dilbilim Metot Bilgisi*, Çev. Hüseyin Sesli, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Weisgerber, L. (1968). *Dünyanın Zihnen Gelişmesinde Dil Alanları*, Çev. Hüseyin Sesli, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Yurtbaşı, M. (1994). Sınıflandırılmış Türk Atasözleri, Ankara: Özdemir Yayıncılık.
- Yurtbaşı, M. (2013). Sınıflandırılmış Kavramlar Sözlüğü (Türkçe Thesaurus). İstanbul: Tor Ofset.